

نقش سواد رسانه‌ای با میانجی‌گری سرمایه اجتماعی در روابط خانوادگی (مطالعه موردی: مددجویان ۱۴ تا ۱۸ سال تحت پوشش کمیته امداد امام خمینی استان تهران)

سیدابوالفضل پرینچی^۱ / سمیه تاجیک اسماعیلی^۲ / لیلا نیرومند^۳ / نازنین ملکیان^۴

تاریخ دریافت مقاله: آبان ۱۴۰۱ تاریخ پذیرش نهایی: آذر ۱۴۰۱

چکیده

هدف پژوهش حاضر، تعیین نقش سواد رسانه‌ای با میانجی‌گری سرمایه اجتماعی در روابط خانوادگی بود که به روش توصیفی - همبستگی و طرح معادلات ساختاری انجام شد. جامعه آماری پژوهش، تمامی فرزندان دختر و پسر ۱۴ تا ۱۸ سال مددجویان تحت حمایت کمیته امداد امام خمینی (ره) استان تهران در سال ۱۴۰۱ می‌باشد. حجم نمونه مورد مطالعه ۴۰۰ نفر از جامعه مذکور بودند که به روش نمونه‌گیری خوشه‌ای تک مرحله‌ای تصادفی انتخاب شدند. روایی محتوا به روش کیفی و پایایی به روش همسانی درونی با محاسبه ضریب آلفای کرونباخ برای پرسش‌نامه‌ها بررسی شد. نتایج پژوهش نشان داد که سرمایه اجتماعی بر روابط خانوادگی تأثیر دارد. سواد رسانه‌ای بر روابط خانوادگی و همچنین بر سرمایه اجتماعی تأثیر دارد و در نهایت نتایج پژوهش نشان داد، سرمایه اجتماعی در رابطه بین سواد رسانه‌ای و روابط خانوادگی تأثیر غیرمستقیم داشته است.

واژگان کلیدی: سواد رسانه‌ای، سرمایه اجتماعی، روابط خانوادگی، نوجوانان تحت حمایت کمیته امداد.

-
- ۱- دانشجوی دکتری علوم ارتباطات، واحد تهران شرق، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران
  - ۲- استادیار، گروه علوم ارتباطات، واحد تهران شرق، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران، (نویسنده مسئول)، پست الکترونیک: s.t.esmaeili@gmail.com
  - ۳- استادیار، گروه علوم ارتباطات، واحد تهران شرق، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران
  - ۴- استادیار، گروه علوم ارتباطات، واحد تهران شرق، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

مقدمه و بیان مسئله

خانواده به عنوان فضایی امن برای رشد و ارتقای زندگی فردی و اجتماعی کنش‌گران اجتماعی به حساب می‌آید. در دوره‌های اخیر این نهاد عاطفی با چالش‌های جدی مواجه شده است. وجود روابط صمیمی، محبت‌آمیز و توأم با عواطف، بهترین مکان برای رشد و شکوفایی است. سیستم خانواده یک ارگانسیم زنده است و سلامت و توانایی آن متأثر از تمامی اعضایش است. (کاپوزی و استافر، ۲۰۲۱؛ رودریگز، استورات و نیبورز، ۲۰۲۱)

عملکرد خانواده یکی از عوامل مهم در ارزیابی کیفیت محیط خانواده از جمله تخصیص نقش، ارتباط، پاسخ عاطفی، توانایی حل مسئله و کنترل رفتار در بین اعضای خانواده است. (زیدر، ۲۰۲۰)

کارکرد خانواده با هدف ادغام ویژگی‌های مختلف خانواده، در نظر گرفتن خانواده به عنوان یک سیستم و بررسی عملکرد کلی نظام خانواده است. این یک شاخص مهم از عملکرد سیستم خانواده یک فرد است و ارتباط نزدیکی با سلامت روان در نوجوانان دارد. (شک، ۲۰۰۲)

برخی از محققان اشاره کرده‌اند که عملکرد خانواده کلید درک مشکلات روانی نوجوانان بوده است. (میلبرن و همکاران، ۲۰۱۷) در سال‌های اخیر، تحقیقات در مورد توسعه آسیب‌شناسی روانی شروع به تمرکز بر روی اثرات تعاملی زمینه‌های مختلف رشد، مانند تأثیرات مدرسه و خانواده بر رشد نوجوانان کرده است. (دی‌لی و همکاران، ۲۰۱۳)

مداخله در عوامل مختلف به جای مداخله در یک عامل واحد از منظر عملی برای رشد فردی مفیدتر است. (پروانیدو و همکاران، ۲۰۱۹) یکی از عواملی که امروزه باعث تحکیم ارتباط خانوادگی و پایداری کانون خانواده می‌شود رسانه‌ها هستند و از طرفی همین رسانه‌ها می‌توانند عاملی برای سست کردن بنیان خانواده‌ها باشند. افراد خانواده می‌توانند با استفاده صحیح از رسانه‌ها آگاهی‌های خود را افزایش دهند، پیرامون مسائلی که شاید در فضای حقیقی یا غیر رسانه‌ای قابل تجربه نباشند. با رشد روزافزون رسانه‌ها و افزایش شمار کاربرانی که از آن‌ها استفاده می‌کنند، بررسی تأثیر آن خصوصاً تأثیرات مخرب بر نوجوانان، الزام و ضروری به نظر می‌رسد. به دلیل ضعف سواد رسانه‌ای در کشور، جامعه و خانواده ایرانی، به شکل مضاعفی در معرض آسیب‌های نوپدید این رسانه‌ها قرار گرفته است. خانواده ایرانی، از جمله مهم‌ترین کانون‌هایی است که فضای مجازی، ساختار سنتی آن را تغییر داده و حتی در برخی موارد تخریب کرده است. تغییر در نظام ارزشی حاکم بر جامعه و به تبع آن خانواده‌های ایرانی پس از پایان جنگ تحمیلی به تدریج در دهه هشتاد و نود، به ویژه همزمان با ورود و گسترش فناوری‌های نوینی چون ماهواره و اینترنت بر شدت آن افزوده شد. مدیریت

رسانه و داشتن سواد رسانه‌ای و همچنین سرمایه اجتماعی به عنوان عوامل محافظت‌کننده تحکیم خانواده به شمار می‌روند. سواد رسانه‌ای نوعی درک متکی بر مهارت است که می‌توان بر اساس آن انواع رسانه‌ها را از یکدیگر تمیز داد و انواع تولیدات رسانه‌ای را از یکدیگر تفکیک و شناسایی کرد. سواد رسانه‌ای سعی دارد آگاهی آحاد افراد جامعه را به شکل‌های مختلف پیام، در زندگی روزانه افزایش دهد و به نوجوانان یاری دهد تا بینش‌ها و باورهای مردم را ارزیابی کرده، فرآیند شکل‌گیری فرهنگ عمومی را مورد بررسی قرار دهد. رسانه‌ها اعم از تلویزیون، رادیو، اینترنت، فیلم، روزنامه و مجله‌ها به طور فزاینده‌ای، اطلاعات، سرگرمی‌ها و آگاهی‌های مختلف را به افراد جامعه عرضه می‌کنند و نقشی مهم در شکل‌دهی و نفوذ به فرهنگ، ارزش، باور، اعتقادات و دیدگاه‌ها در بردارند. در این مقاله به نقش سواد رسانه‌ای با میانجی‌گری سرمایه اجتماعی در روابط خانوادگی مددجویان ۱۴ تا ۱۸ سال تحت پوشش کمیته امداد امام خمینی استان تهران پرداخته می‌شود و این سؤال مطرح می‌شود که سرمایه اجتماعی بر سواد رسانه‌ای و روابط خانوادگی تأثیر دارد؟ سرمایه اجتماعی در رابطه‌ی بین سواد رسانه‌ای با روابط خانوادگی مددجویان ۱۴ تا ۱۸ سال تحت پوشش کمیته امداد امام خمینی (ره) نقش میانجی‌گری دارد؟

اهمیت و ضرورت انجام پژوهش

اگرچه تأثیرات سواد رسانه‌ای به عنوان اصطلاحی که مناقشات زیادی در خصوص استفاده از آن در بین متخصصان حوزه ارتباطات وجود دارد، محدود به رده سنی خاصی نیست، اما آشکار است که کودکان و نوجوانان در مقایسه با جوانان، میانسالان و سالمندان به طور جدی‌تر در معرض پیامدهای سواد رسانه‌ای قرار دارند. استفاده گسترده کودکان و نوجوانان از شبکه‌های اجتماعی مباحثی از جمله اینکه آن‌ها چگونه و با چه کسانی ارتباط برقرار می‌کنند و پیامدهای احتمالی این برقراری ارتباط چیست، را بیش از پیش مورد توجه محققان و سیاست‌گذاران قرار داده است. علاوه بر موارد مذکور حضور نوجوانان در بستر فضای مجازی نگرانی‌های زیادی را در خصوص تأثیر این رسانه‌ها بر نوجوانان و روابط خانواده ایجاد کرده است. رسانه‌ها می‌توانند همچون ابزاری مفید به انسان معاصر کمک کنند تا با استفاده از آخرین پدیده‌های علمی، زندگی دلخواه، آرمانی و پربراری داشته باشند؛ ضمن اینکه اگر این ابزار، غلط و یا با سوءنیت به کار گرفته شود می‌تواند به صورت نیرویی ویران‌کننده و مصیبت‌بار عمل نماید. خانواده‌ها در عصر جدید، به واسطه تنوع رسانه‌ای آسیب‌پذیرتر از گذشته شده‌اند. برای اینکه بتوان در برابر رسانه‌های متکثر موجود، خانواده‌هایی داشت که بتوانند در کنار

تغذیه نوجوانان و روابط خانوادگی آنان تأثیر بگذارد. سواد رسانه‌ای از طریق توانمندسازی افراد در انتخاب رسانه‌های مورد نیاز و تقویت مهارت‌های گزینش‌گری موجب می‌شود که افراد تعاملات خانوادگی کارآمد و روابط خانوادگی شاداب‌تری داشته باشند.

مبانی نظری پژوهش

خانواده نقطه آغازین انواع تعاملات اجتماعی انسان است. نظریه‌پردازان یادگیری اجتماعی بر نفوذ والدین در شکل‌گیری رفتار فرزندان تأکید می‌کنند. (سیف، ۵۰: ۱۳۸۲)

(ساندرز و همکاران، ۱۹۹۹) و (بندورا، ۱۹۷۸) طی پژوهش خود دریافتند که فرزندان به دلیل اینکه فرصت‌های زیادی برای مشاهده رفتار والدین خود در موقعیت‌های متفاوت دارند، تا اندازه زیادی رفتارشان مانند رفتار والدینشان خواهد بود. در نتیجه فرزندان که در خانواده‌های پر اغتشاش زندگی می‌کنند، کم‌تر از دیگران شانس مشاهده رفتار مثبت (مانند حمایت کردن، حل اختلاف و سازگاری) را دارند. بنابراین از دیدگاه نظریه یادگیری اجتماعی، فرض می‌شود کودکان خانواده مشکل‌دار در حالی به نوجوانی و بزرگسالی می‌رسند که اندوخته ناچیزی از مهارت‌های ارتباطی در مقابل مشکلات رفتاری متعدد خواهند داشت. یکی از عواملی که می‌تواند بر روابط خانوادگی تأثیر گذارد رسانه‌ها هستند. رسانه‌ها از جمله عوامل تأثیرگذار بر تحولات درون خانوادگی هستند که از سویی با آموزش درست سبب بهبود و ارتقا کیفیت سلامت خانواده می‌شوند و از سوی دیگر می‌توانند به تخریب آن دامن زنند. ما در عصری زندگی می‌کنیم که رسانه‌ها نقش مهمی در زندگی ما ایفا می‌کنند، رسانه‌ها در دوران کنونی بخشی جدایی‌ناپذیر از زندگی مردم شده‌اند. مردم در طول شبانه روز از محتوای اجتماعی، سیاسی، اقتصادی، آموزشی و سرگرمی رسانه‌ها استفاده می‌کنند. نسل کنونی جامعه از ابتدای حیاتش با رسانه‌ها بزرگ می‌شود و در دنیای اطلاعاتی و ارتباطی امروز، این نسل، بخش عظیم فرهنگ، ارزش‌ها و هنجارهای جامعه خود و دیگر جوامع را از رسانه‌ها دریافت می‌کند. به عبارتی در دوران معاصر که به عصر اطلاعات و جامعه اطلاعاتی و ارتباطی معروف است، بخش عظیمی از جامعه‌پذیری نسل‌ها از طریق رسانه‌ها انجام می‌شود و نفوذ و تأثیر رسانه‌ها تا جایی است که برخی از نظریه‌پردازان ارتباطی بر این باورند که رسانه‌ها الویت ذهنی و حتی رفتاری و شخصیتی ما را تعیین می‌کنند و اگر چگونه فکر کردن را به ما یاد ندهند، اینکه به چه چیزی فکر کنیم را به ما می‌آموزند. رسانه‌ها در کنار نهادهای دیگری که طرز تفکر جامعه را می‌سازند، نقش عمده‌ای ایفا می‌کنند. بررسی‌های روان‌شناسی اجتماعی در زمینه نقش و قدرت رسانه‌ها نشان می‌دهد که رسانه‌ها

بهره‌برداری آگاهانه و فعالانه از این رسانه‌ها، خود را در مقابل چالش‌ها، آسیب‌ها و پیامدهای مخرب رسانه‌ای حفظ نمایند، نیازمند توجه به آموزش سواد رسانه‌ای در سطح جامعه هستیم. چرا که در عصر ارتباطات و اطلاعات باید خانواده‌ها را به سواد جدیدی به نام سواد رسانه‌ای مجهز نمود. در سال‌های اخیر گفتمان مسلط در کمیته امداد امام خمینی (ره) به عنوان بزرگ‌ترین نهاد حمایتی کشور، گفتمان توانمندسازی است. از دیدگاه این نهاد، توانمندسازی فرایند شناسایی استعدادها، بالقوه مددجویان، شکوفایی و ارتقاء این استعدادها، ظرفیت‌ها و توانایی‌ها با به کارگرفتن سازوکارهای تشویقی، ترغیبی و ترویجی برای انتخاب مسیری جدید در زندگی و قرار گرفتن در چرخه تولید و کسب‌وکار غایت نگر و ثمربخش است؛ که نتیجه نهایی آن خروج آنان از چرخه فقر و رسیدن به خودکفایی و پیوستن به جریان اصلی زندگی است. در این راستا توجه به مسائل اجتماعی و ارتباطی - روان‌شناختی این خانواده‌ها نیز حائز اهمیت است، چرا که مسائل مذکور در خانواده‌های تحت پوشش کمیته امداد امام خمینی (ره) کم‌تر مورد توجه قرار گرفته است و از نتایج این پژوهش شاید در راستای زمینه تحکیم روابط خانوادگی خانواده‌های تحت پوشش کمیته امداد امام خمینی (ره) مثمر ثمر باشند، بنابراین انجام پژوهش حاضر حائز اهمیت است.

پیشینه پژوهش

(رضداد و شعاعی، ۱۳۹۹) در پژوهشی به بررسی نقش تعدیل‌کننده سواد رسانه‌ای در رابطه با سلامت خانواده و مشکلات هیجانی - رفتاری نوجوانان پرداختند. نتایج این پژوهش حاکی از آن است که هر چه اعضا خانواده از جمله والدین و نوجوان سواد رسانه‌ای بیشتری داشته باشند، تأثیرپذیری کم‌تری از پیام‌های منفی رسانه‌ها و پذیرش بیشتری نسبت به پیام‌های مثبت و آموزنده آن‌ها کسب می‌کنند و این امر سبب افزایش کیفیت ارتباطی اعضای خانواده می‌شود.

(حقیقت پرست و همکاران، ۱۳۹۷) در پژوهشی به بررسی رابطه سرمایه و سلامت اجتماعی و سواد رسانه‌ای با کاهش آسیب‌های اخلاقی در شبکه اجتماعی اینستاگرام پرداختند، نتایج حاکی از این بوده است که همه متغیرهای مستقل با آسیب‌های اخلاقی رابطه معکوس و معناداری دارند. متغیر سواد رسانه‌ای قویترین رابطه منفی و معکوس را با آسیب‌های اخلاقی اینستاگرام داشته است. پس از این متغیر، سرمایه اجتماعی و سلامت اجتماعی به ترتیب با آسیب‌های اخلاقی دارای رابطه معکوس و منفی داشته‌اند.

(زاسکا، ۲۰۲۲) در پژوهشی که درباره نقش سواد رسانه‌ای انجام داد به این نتیجه رسید که سواد رسانه‌ای می‌تواند بر روی سبک

کودکان و سوء استفاده‌ی کمتر از آن‌ها (کوت و هیلی، ۲۰۰۱)، فساد اداری کم‌تر و عملکرد بهتر. دستگاه‌های دولتی (پاتنام، ۱۹۹۵) و عملکرد بهتر اقتصاد از طریق اعتماد بیش‌تر و کاهش هزینه‌های معامله با یکدیگر (فوکویاما، ۱۹۹۵). (شارع پور، ۱۵: ۱۳۸۳)

نظریه‌ی استفاده و خشنودی تأکید عمده‌ای بر نقش فعال مخاطب دارد. اعتقاد این نظریه آن است که برخی از بازتاب‌ها و تأثیرات رسانه معطوف به چگونگی استفاده مخاطب و میزان برآورده شدن نیاز وی از رسانه است. رویکرد استفاده و خشنودی، متضمن تغییر کانون از مقاصد ارتباط‌گر به مقاصد دریافت‌کننده است. این رویکرد می‌کوشد تا معلوم سازد که ارتباط جمعی چه کارکردهایی برای افراد مخاطب عرضه می‌کند. بدین معنا که مخاطبانی از رسانه‌ها رضایت بیش‌تری دارند به نسبت بیش‌تری از رسانه استفاده می‌کنند. نظریه استفاده و خشنودی به رابطه بین اعتماد به رسانه با سواد رسانه‌ای پرداخته شده است. (سورین و تانکاراد، ۴۲: ۱۳۸۱)

سؤال اصلی تحقیق

سرمایه اجتماعی بر سواد رسانه‌ای و روابط خانوادگی تأثیر دارد؟

فرضیه اصلی تحقیق

به نظر می‌رسد سرمایه اجتماعی بر سواد رسانه‌ای و روابط خانوادگی تأثیر دارد.

فرضیه‌های فرعی تحقیق

به نظر می‌رسد سواد رسانه‌ای بر روابط خانوادگی تأثیر دارد.

به نظر می‌رسد سواد رسانه‌ای بر سرمایه اجتماعی تأثیر دارد.

به نظر می‌رسد سرمایه اجتماعی بر روابط خانوادگی تأثیر دارد.

روش پژوهش

در مقاله حاضر برای تحلیل و مطالعه جامعه شناختی نقش سواد رسانه‌ای با میانجی‌گری سرمایه اجتماعی در روابط خانوادگی از روش پیمایشی استفاده شده است. روش پیمایش، یکی از انواع روش تحقیق کمی است که امکان دست‌یابی به نتایج تعمیم‌پذیر را برای محقق فراهم می‌سازد. بدین معنا که محقق می‌تواند با مطالعه بر روی نمونه‌گزینه‌ش شده از یک جامعه آماری، یافته‌ها را به کل جامعه آماری تعمیم دهد. در پیمایش با نمونه‌گیری احتمالی دقیق می‌توان گروهی از پاسخ‌گویان را فراهم آورد که ویژگی‌های آنان منعکس‌کننده‌ی ویژگی‌های جمعیت بزرگ‌تر باشد و پرسش‌نامه‌های استاندارد شده دقیق داده‌هایی را به دست می‌دهند که با داده‌هایی که از همه پاسخ‌گویان به دست می‌آیند، شباهت دارند. (بیبی، ۵۶۸: ۱۳۸۱)

دارای چنان قدرتی هستند که می‌توانند نسلی تازه در تاریخ انسان پدید آورند؛ نسلی که با نسل‌های پیشین از جهت؛ فرهنگ، ارزش‌ها، هنجارها و آرمان‌ها، بسیار متفاوت است. رسانه‌ها، با توجه به قابلیت‌ها و کارکردهایی که دارند، می‌توانند در جهت حفظ سلامت و بهداشت روان و به عنوان یکی از عوامل تسهیل‌کننده هویت‌یابی برای نسل‌ها کاربرد داشته باشند. همچنین می‌توانند زمینه‌ساز بحران هویت و بیگانگی افراد از فرهنگ، ارزش‌ها و باورهای خود گردند. رسانه‌ها حکم قلب جامعه را دارند و تمام رگ‌ها و شریان‌ها از درون آن می‌گذرد باید بر آن چه وارد آن‌ها می‌شود و آن چه خارج می‌گردد نظارت کامل داشت. نظریه کاشت بر کنش متقابل رسانه‌ها و مخاطبان و آثار تدریجی و درازمدت محتوای رسانه بر شکل‌گیری تصویر ذهنی مخاطبان از دنیای اطراف و مفهوم‌سازی آنان از واقعیت اجتماعی تأکید می‌کند.

(گربرنر، ۱۹۹۴) معتقد است پیام‌های رسانه‌ها بر رفتار، باورها، ارزش‌ها با نگرش فرد تأثیر می‌گذارد و این احتمال تأثیرپذیری برای کسانی افزایش می‌یابد که مقدار زیادی از وقت خود به رسانه اختصاص می‌دهند. مارشال مک لوهان اولین بار در کتاب خود تحت عنوان درک رسانه گسترش ابعاد وجودی انسان، این واژه را به کار برد و نوشت: زمانی که دهکده جهانی تحقق یابد، لازم است انسان‌ها به سواد جدیدی به نام سواد رسانه‌ای دست یابند.

(هیندین و همکاران، ۲۰۱۸) در پژوهش خود به این نتیجه رسیده‌اند که سواد رسانه‌ای والدین تأثیر مهمی در کیفیت و میزان اثرپذیری فرزندان از آگهی‌های بازرگانی تلویزیون دارد. به نظر پاتنام سرمایه‌ی اجتماعی در گروه‌های مدنی و دینی، پیوندهای خانوادگی، شبکه‌های اجتماعی غیر رسمی، دوستان و خویشاوندان، مبنی بر هنجار متقابل، داوطلب شدن، از خود گذشتگی و اعتماد نهفته است. هنجارهای اعتماد و عمل متقابل در بین شبکه‌ها، منابع انسانی و اساساً اجتماعی هستند. سرمایه‌ی اجتماعی کنش جمعی نیست، بلکه هنجارها و ضمانت‌های اعتماد و عمل متقابل در بین شبکه‌های اجتماعی است که مشکلات غیر قابل حل کنش‌های اجتماعی را حل می‌کند. شبکه‌های تمدن مدنی (انجمن همسایگی، انجمن‌های تعاونی، کلوپ‌های ورزشی احزاب) عناصر اصلی سرمایه‌ی اجتماعی ادعای پاتنام این است که وجود فرهنگ مدنی قوی یا سرمایه‌ی اجتماعی، بستر شکل‌گیری دموکراسی و رشد اقتصادی می‌باشد. پاتنام معتقد است که سرمایه‌ی اجتماعی اثرات نیرومندی بر ابعاد گوناگون زندگی دارد. برخی از این اثرات عبارتند از: میزان پایین آمدن جرم و جنایت (هالپرن، ۱۹۹۹ و پاتنام، ۲۰۰۰)، بهداشت بهتر (ویلیکینسون، ۱۹۹۶)، طول عمر بیش‌تر (پاتنام، ۲۰۰۰)، موفقیت بیش‌تر (کلمن، ۱۹۸۸)، سطوح برابر درآمدی (ویلیکینسون، ۱۹۹۶؛ کراچی و دیگران، ۱۹۹۷)، رفاه بیش‌تر برای

سواد رسانه‌ای مورد تأیید ۵ نفر از اساتید هیأت علمی با تخصص علوم ارتباطات رسید. روایی سازه این پرسش‌نامه با استفاده از تحلیل عاملی تأییدی بررسی شد نتایج برازش مدل اندازه‌گیری نشان می‌دهد که همه گویه‌ها بارعاملی بیش‌تر از ۰/۵۰ داشتند که نشان‌دهنده روایی سازه مطلوب پرسش‌نامه سواد رسانه‌ای است. آلفای کرونباخ و پایایی ترکیبی هر یک از مؤلفه‌ها بالاتر از ۰/۷۰، و متوسط واریانس استخراج شده هر یک از مؤلفه‌ها بالاتر از ۰/۳۰ است که این نتایج حاکی از اعتبار درونی پرسش‌نامه سواد رسانه‌ای است. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از نرم‌افزارهای SPSS-25 و PLS نسخه ۳/۳ استفاده شد.

تعریف متغیرهای پژوهش

تعریف نظری روابط خانوادگی: منظور از روابط خانوادگی تلاش مشترکی است برای برقراری روابط کلامی و عاطفی دارند به طوری که این روابط برقراری و حفظ تعادل در سیستم خانواده و انسجام و سامان‌دهی سیستم خانواده را میسر می‌سازد.

تعریف عملیاتی: در پژوهش حاضر نمره‌ی است که شرکت‌کنندگان در پژوهش در فرم کوتاه مقیاس الگوهای روابط خانوادگی (موس، ۱۹۹۴) که دارای ۱۶ سؤال است کسب کرده‌اند.

تعریف نظری سواد رسانه‌ای: سواد رسانه‌ای در یک تعریف بسیار کلی نوعی درک مبتنی بر مهارت است که بر اساس آن می‌توان انواع رسانه‌ها و انواع محصولات آن‌ها را شناسایی و از یکدیگر متمایز کرد. (بوم باردلی، ۲۰۲۰)

این نوع سواد؛ با توانمند ساختن مردم برای درک چگونگی کارکرد رسانه‌ها و نحوه معنا بخشیدن به آن‌ها، ماهیت و هدف تولید پیام‌های رسانه‌ای و تأثیرات و تکنیک‌های رسانه‌های مختلف، آن‌ها را از مصرف صرف خارج می‌کند و او را در برابر تأثیرات رسانه‌های امروزی مقاوم می‌کند. (هو و اسمیت، ۲۰۲۰)

تعریف عملیاتی: در پژوهش حاضر نمره‌ی است که شرکت‌کنندگان در پژوهش در پرسش‌نامه پرسش‌نامه سواد رسانه‌ای (MLT-35) (قربانی، نبوشا و شاطریان، ۱۳۹۵) که دارای ۳۵ سؤال است کسب کرده‌اند.

تعریف نظری سرمایه اجتماعی: سرمایه اجتماعی شبکه‌ای از روابط است که توسط یک فرد یا یک شبکه اجتماعی و مجموعه منابعی که در آن شبکه تعبیه شده است، که به شدت بر میزان اشتراک‌گذاری دانش بین فردی تأثیر می‌گذارد. (جانسون، ۲۰۱۵)

سرمایه اجتماعی به توانایی همکاری از طریق ساختارها و شبکه‌ها برای رسیدن به اهداف متقابل اشاره دارد. اعتماد، تعامل اجتماعی و هویت جمعی از شرایط مهم است. سرمایه اجتماعی مزایای حاصل از پیوندها و پیوندها را تشکیل می‌دهد و استفاده عاقلانه از این شرایط

این مقاله از نظر هدف کاربردی است چرا که هدف تحقیقات کاربردی توسعه دانش کاربردی در زمینه‌ای خاص است یا به عبارت دیگر تحقیقات کاربردی به سمت کاربرد عملی دانش هدایت می‌شوند. (سنجری، ۱۳۸۸: ۴۹)

کاربرد این تحقیق به طور خاص برای روابط خانوادگی خانواده‌های تحت پوشش کمیته امداد امام خمینی (ره) است. جامعه آماری پژوهش حاضر را تمامی فرزندان دختر و پسر ۱۴ تا ۱۸ سال مددجویان تحت حمایت کمیته امداد امام خمینی (ره) استان تهران در سال ۱۴۰۱ تشکیل می‌دهد. حجم نمونه مورد مطالعه ۴۰۰ نفر از جامعه مذکور بودند که به روش نمونه‌گیری خوشه‌ای تک مرحله‌ای تصادفی انتخاب شدند. سطح تحلیل پژوهش حاضر خرد و واحد تحلیل نیز فرد پاسخ‌گو است. برای جمع‌آوری داده‌ها در پژوهش حاضر از پرسش‌نامه‌های زیر استفاده شد. پرسش‌نامه روابط خانوادگی: این فرم که اقتباس شده از پرسش‌نامه ۲۷ گویه‌ای است، شامل خرده مقیاس‌های انسجام، ابرازگری و تعارض می‌باشد. در پژوهش حاضر روایی محتوا به روش کیفی فرم کوتاه مقیاس الگوهای روابط خانوادگی مورد تأیید ۵ نفر از اساتید هیأت علمی با تخصص روان‌شناسی رسید. روایی سازه این پرسش‌نامه با استفاده از تحلیل عاملی تأییدی بررسی شد. برای بررسی روایی سازه کوتاه مقیاس الگوهای روابط خانوادگی از تحلیل عاملی تأییدی مرتبه دوم استفاده شد. نتایج برازش مدل اندازه‌گیری نشان می‌دهد که همه گویه‌ها در مؤلفه‌های انسجام و ابرازگری بارعاملی بیش‌تر از ۰/۵۰ و بالاتر از ۱/۹۶ داشتند اما در مؤلفه تعارض ضرایب کم‌تر از ۱/۹۶ است بنابراین این مؤلفه حذف گردید. آلفای کرونباخ و پایایی ترکیبی هر یک از مؤلفه‌ها بالاتر از ۰/۵۰، و متوسط واریانس استخراج شده هر یک از مؤلفه‌ها بالاتر از ۰/۳۰ است که این نتایج حاکی از اعتبار درونی مقیاس الگوهای روابط خانوادگی است. پرسش‌نامه سرمایه اجتماعی دارای ۸ زیر مقیاس و ۳۶ گویه بوده و هدف اصلی آن سنجش سرمایه اجتماعی از نظر افراد است. روایی محتوا به روش کیفی پرسش‌نامه سرمایه اجتماعی مورد تأیید ۵ نفر از اساتید هیأت علمی با تخصص علوم ارتباطات و جامعه‌شناسی رسید. برای بررسی روایی سازه پرسش‌نامه سرمایه اجتماعی در پژوهش حاضر از تحلیل عاملی تأییدی مرتبه دوم استفاده شد نتایج برازش مدل اندازه‌گیری نشان می‌دهد که همه گویه‌ها بارعاملی بیش‌تر از ۰/۵۰ داشتند که نشان‌دهنده روایی سازه مطلوب پرسش‌نامه سرمایه اجتماعی است. آلفای کرونباخ و پایایی ترکیبی هر یک از مؤلفه‌ها بالاتر از ۰/۶۰، و متوسط واریانس استخراج شده هر یک از مؤلفه‌ها بالاتر از ۰/۳۰ است که این نتایج حاکی از اعتبار درونی پرسش‌نامه سرمایه اجتماعی است. پرسش‌نامه سواد رسانه‌ای در پژوهش حاضر روایی محتوا به روش کیفی پرسش‌نامه

خانوادگی نشان می‌دهد که سرمایه اجتماعی، قدرت تعیین‌کنندگی بر متغیر روابط خانوادگی را دارد. بنابراین سرمایه اجتماعی بر روابط خانوادگی تأثیر دارد و فرضیه پژوهش که به نظر می‌رسد سرمایه اجتماعی بر روابط خانوادگی تأثیر دارد را تأیید می‌کند و می‌توان گفت سرمایه اجتماعی بر روابط خانوادگی تأثیر دارد.

تحلیل اثرات مستقیم تک متغیره سواد رسانه‌ای بر سرمایه اجتماعی نشان می‌دهد که سواد رسانه‌ای، قدرت تعیین‌کنندگی بر متغیر سرمایه اجتماعی را دارد. بنابراین سواد رسانه‌ای بر سرمایه اجتماعی تأثیر دارد و فرضیه پژوهش که به نظر می‌رسد سواد رسانه‌ای بر سرمایه اجتماعی تأثیر دارد را تأیید می‌کند و می‌توان گفت سواد رسانه‌ای بر سرمایه اجتماعی تأثیر دارد.

تحلیل اثرات مستقیم چندمتغیره سواد رسانه‌ای، سرمایه اجتماعی بر روابط خانوادگی نشان می‌دهد اثر غیرمستقیم سرمایه اجتماعی در رابطه بین سواد رسانه‌ای و روابط خانوادگی معنادار است و فرضیه پژوهش که به نظر می‌رسد سرمایه اجتماعی در رابطه بین سواد رسانه‌ای و روابط خانوادگی تأثیر دارد را تأیید می‌کند و می‌توان گفت سرمایه اجتماعی در رابطه بین سواد رسانه‌ای و روابط خانوادگی تأثیر دارد، ولی تأثیر غیرمستقیم بر روابط خانوادگی داشته است.

مدل تجربی نقش سواد رسانه‌ای با میانجی‌گری سرمایه اجتماعی در روابط خانوادگی: در این قسمت از پژوهش به بررسی نقش سواد رسانه‌ای با میانجی‌گری سرمایه اجتماعی در روابط خانوادگی پرداخته می‌شود. مدل تجربی این تحقیق در قالب شکل زیر ارائه می‌گردد. (شکل ۱)

شاخص نیکویی برازش مدل (GOF)

این شاخص سازش بین کیفیت مدل ساختاری و مدل اندازه‌گیری شده را نشان می‌دهد (برازش کل مدل را نشان می‌دهد) و اصلی‌ترین شاخص برازش مدل در PLS است و برابر است با: بالا بودن شاخص مقدار نیکویی برازش از ۰/۳۰ برابر مطلوب مدل را نشان می‌دهد. مقدار این شاخص برازش در پژوهش حاضر برابر ۰/۳۶ شده است و از مقدار ۰/۳۰ بزرگ‌تر شده است و نشان از برازش مناسب مدل دارد.

$$GOF = \sqrt{(.15 + .16 + .17 + .17)/4} \times \sqrt{(.13 + .29)/2} = .36$$

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

هدف پژوهش حاضر، تعیین نقش سواد رسانه‌ای با میانجی‌گری سرمایه اجتماعی در روابط خانوادگی بود که به روش توصیفی - همبستگی و طرح معادلات ساختاری انجام شد. جامعه آماری پژوهش، تمامی فرزندان دختر و پسر ۱۴ تا ۱۸ سال مددجویان

و ارتباطات، پتانسیل دستیابی به منابع اطلاعات و دانش را می‌دهد که فراتر از منابع یک فرد هستند. (ویدن، احمد و هاویلا، ۲۰۲۱)

تعریف عملیاتی: در پژوهش حاضر نمره‌ی است که شرکت‌کنندگان در پژوهش در پرسش‌نامه سرمایه اجتماعی (اونیکس و بولن، ۲۰۰۰) که دارای ۳۱ سؤال است کسب کرده‌اند.

یافته‌های پژوهش

نتایج سنجش متغیرهای جمعیتی: اکثر پرسش‌شوندگان در طبقه سنی ۱۵ و از ۲۲۴ نفر پاسخ‌گو، ۲۲/۲۵ در رشته انسانی، ۱۳/۲۵ درصد در رشته تجربی، ۸/۵ درصد در رشته ریاضی و فیزیک، ۷/۲۵ درصد در رشته فنی و حرفه‌ای و ۴/۷۵ درصد در رشته کار و دانش مشغول به تحصیل بودند و از ۴۰۰ نفر پاسخ‌گو، ۲۵ درصد از نوجوانان مورد مطالعه با پدر و مادر، ۱/۷۵ درصد با پدر، ۶۵/۲۵ درصد با مادر، ۳/۷۵ درصد با ناپدری یا نامادری و ۴/۲۵ درصد با افراد فامیلی زندگی می‌کردند.

نتایج سنجش متغیرهای اصلی پژوهش: این پژوهش دارای دو متغیر وابسته و مستقل می‌باشد که متغیر وابسته آن روابط خانوادگی مددجویان ۱۴ تا ۱۸ سال تحت پوشش کمیته امداد امام خمینی استان تهران می‌باشد که متغیر مستقل سواد رسانه‌ای را با میانجی‌گری سرمایه اجتماعی مورد سنجش قرار می‌دهند. نتایج توصیفی نشان می‌دهد که متغیر سرمایه اجتماعی و سواد رسانه‌ای نمونه مورد مطالعه در حد متوسط رو به بالا بوده است. انسجام خانواده در نمونه مورد مطالعه در حد متوسط، تعارض متوسط و ابرازگری در حد ضعیف بوده است.

نتایج همبستگی میان متغیرهای پژوهش: نتایج جدول ضریب همبستگی اسپیرمن نشان می‌دهد، رابطه بین سرمایه اجتماعی و روابط خانوادگی با سطح معناداری ۰/۰۰، رابطه معناداری دارد و جهت رابطه مثبت و مستقیم است. نتایج ضریب همبستگی اسپیرمن نشان می‌دهد، که بین سواد رسانه‌ای و روابط خانوادگی با سطح معناداری ۰/۰۰ = sig رابطه معناداری وجود دارد و جهت رابطه مثبت و مستقیم است. فقط بین مؤلفه نگاه انتقادی با روابط خانوادگی رابطه معناداری وجود ندارد.

نتایج تحلیلی پژوهش: تحلیل اثرات مستقیم تک متغیره سواد رسانه‌ای بر روابط خانوادگی نشان می‌دهد که سواد رسانه‌ای، قدرت تعیین‌کنندگی بر متغیر روابط خانوادگی را دارد. بنابراین سواد رسانه‌ای بر روابط خانوادگی تأثیر دارد و فرضیه پژوهش که به نظر می‌رسد سواد رسانه‌ای بر روابط خانوادگی تأثیر دارد را تأیید می‌کند و می‌توان گفت سواد رسانه‌ای بر روابط خانوادگی تأثیر دارد. تحلیل اثرات مستقیم تک متغیره سرمایه اجتماعی بر روابط

تحلیل اثرات مستقیم چند متغیره سواد رسانه‌ای، سرمایه اجتماعی بر روابط خانوادگی نشان می‌دهد اثر غیرمستقیم سرمایه اجتماعی در رابطه بین سواد رسانه‌ای و روابط خانوادگی معنادار است و فرضیه پژوهش که به نظر می‌رسد سرمایه اجتماعی در رابطه بین سواد رسانه‌ای و روابط خانوادگی تأثیر دارد. یعنی می‌توان گفت سرمایه اجتماعی بر سواد رسانه‌ای و روابط خانوادگی تأثیر غیرمستقیم دارد و با یافته‌های مطالعه (رضاداد و شعاعی، ۱۳۹۹) و (زاسکا، ۲۰۲۲) همسو است.

فرضیات تحقیق

فرضیه اصلی: به نظر می‌رسد سرمایه اجتماعی بر سواد رسانه‌ای و روابط خانوادگی تأثیر غیر مستقیم دارد.
فرضیات فرعی: به نظر می‌رسد سواد رسانه‌ای بر روابط خانوادگی تأثیر مستقیم و مثبت دارد.
 به نظر می‌رسد سواد رسانه‌ای بر سرمایه اجتماعی تأثیر مستقیم و مثبت دارد.
 به نظر می‌رسد سرمایه اجتماعی بر روابط خانوادگی تأثیر مستقیم و مثبت دارد.

پیشنهاد پژوهش

نتایج نشان داد که اثر مستقیم سرمایه اجتماعی بر روابط خانوادگی معنادار بود، بنابراین می‌توان با تقویت سرمایه اجتماعی در نوجوانان، روابط خانوادگی مددجویان تحت پوشش کمیته امداد امام خمینی (ره)، را بهبود بخشید. اثر مستقیم سواد رسانه‌ای بر سرمایه اجتماعی و روابط خانوادگی معنادار بود بنابراین می‌توان با آموزش و ارتقا سطح سواد رسانه‌ای در نوجوانان، سرمایه اجتماعی و روابط خانوادگی مددجویان تحت پوشش کمیته امداد امام خمینی (ره)، را تحکیم نمود. اثر غیرمستقیم سرمایه اجتماعی در رابطه بین سواد رسانه‌ای و روابط خانوادگی معنادار بود، لذا با توان با آموزش و ارتقا سطح سواد رسانه‌ای در نوجوانان، ضمن تقویت سرمایه اجتماعی در آن‌ها، روابط خانوادگی شان را نیز منسجم نمود.

تحت حمایت کمیته امداد امام خمینی (ره) استان تهران در سال ۱۴۰۱ می‌باشد. حجم نمونه مورد مطالعه ۴۰۰ نفر از جامعه مذکور بودند که به روش نمونه‌گیری خوشه‌ای تک مرحله‌ای تصادفی انتخاب شدند.

جمع‌بندی نتایج سنجش متغیرهای اصلی پژوهش:
 نتایج توصیفی نشان می‌دهد که متغیر سرمایه اجتماعی و سواد رسانه‌ای نمونه مورد مطالعه در حد متوسط رو به بالا بوده است. انسجام خانواده در نمونه مورد مطالعه در حد متوسط، تعارض متوسط و ابرازگری در حد ضعیف بوده است.

جمع‌بندی نتایج ارتباط همبستگی میان متغیرهای پژوهش: نتایج جدول ضریب همبستگی اسپیرمن نشان می‌دهد، رابطه بین سرمایه اجتماعی و روابط خانوادگی رابطه معناداری دارد و جهت رابطه مثبت و مستقیم است. نتایج ضریب همبستگی اسپیرمن نشان می‌دهد، که بین سواد رسانه‌ای و روابط خانوادگی رابطه معناداری وجود دارد و جهت رابطه مثبت و مستقیم است. فقط بین مؤلفه نگاه انتقادی با روابط خانوادگی رابطه معناداری وجود ندارد.

جمع‌بندی نتایج تحلیلی

تحلیل اثرات مستقیم تک متغیره سواد رسانه‌ای بر روابط خانوادگی نشان می‌دهد که سواد رسانه‌ای بر روابط خانوادگی تأثیر دارد و فرضیه پژوهش که به نظر می‌رسد سواد رسانه‌ای بر روابط خانوادگی تأثیر مستقیم دارد را تأیید می‌کند و با یافته‌های (رضاداد و شعاعی، ۱۳۹۹)، مطالعه (زاسکا، ۲۰۲۲)، (هیندین و همکاران، ۲۰۰۴)، (ساندرز و همکاران، ۱۹۹۹)، (بندورا، ۱۹۷۸) و نظریه کاشت گریبرن مطابقت دارد.

تحلیل اثرات مستقیم تک متغیره سرمایه اجتماعی بر روابط خانوادگی نشان می‌دهد که سرمایه اجتماعی بر روابط خانوادگی تأثیر دارد و فرضیه پژوهش که به نظر می‌رسد سرمایه اجتماعی بر روابط خانوادگی تأثیر را تأیید می‌کند و می‌توان گفت سرمایه اجتماعی بر روابط خانوادگی تأثیر مستقیم دارد و با نظریه پاتنام مطابقت دارد.

تحلیل اثرات مستقیم تک متغیره سواد رسانه‌ای بر سرمایه اجتماعی نشان می‌دهد که سواد رسانه‌ای بر سرمایه اجتماعی تأثیر دارد و فرضیه پژوهش که به نظر می‌رسد سواد رسانه‌ای بر سرمایه اجتماعی تأثیر مستقیم دارد را تأیید می‌کند و با پژوهش (حقیقت پرست، ۱۳۹۷) و نظریه‌ی استفاده و خشنودی مطابقت دارد.

فهرست منابع

- Research, 32(2): 147-155.
- Milburn, N.G., Stein, J.A., Lopez, S.A., Hilberg, A.M., Veprinsky, A., Arnold, E.M. & et al. (2017). "Trauma, family factors and the mental health of homeless adolescents", *J Child Adolesc Trauma*, 12: 37-47.
- Pervanidou, P., Makris, G., Bouzios, I., Chrousos, G., Roma, E. & Chouliaras, G. (2019). "Bullying victimization: associated contextual factors in a greek sample of children and adolescents", *Psychiatriki*, 30: 216-225.
- Rodriguez, L.M., Stewart, S.H. & Neighbors, C. (2021). "Couple and Family Psychology: Research and Practice.
- Shek, D.T.L. (2002). "Family functioning and psychological well-being, school adjustment, and problem behavior in chinese adolescents with and without economic disadvantage", *J Genet. Psychol.* 163: 497-502.
- Sanders, M.R. (1999). "The Triple P-Positive Parenting Program: Towards an empirically validated multilevel parenting and family support strategy for the prevention of behavior and emotional problems in children", *Clinical Child and Family Psychology Review*, 2: 71-90.
- Widén, G., Ahmad, F. & Huvila, I. (2021). "Connecting information literacy and social capital to better utilise knowledge resources in the workplace", *Journal of Information Science*. 15: 1-12.
- Zaider, T.I. (2020). "Cancer-related communication during sessions of family therapy at the end of life", *Psycho Oncol*, 29: 373-380.
- Zaska, S. (2022). "Media literacy can improve child nutrition, family relationships", *Journal of Media Press*, 3(1): 1-3.
- بی، ارل. (۱۳۸۱). "روش‌های تحقیق در علوم اجتماعی"، ترجمه، رضا فاضل، تهران، انتشارات سمت.
- حق‌پرست، امیرحسین، قیومی، عباسعلی. و امیرحسینی، زهرا. (۱۳۹۷). "رابطه سرمایه و سلامت اجتماعی و سواد رسانه‌ای با کاهش آسیب‌های اخلاقی در شبکه‌های اجتماعی اینستاگرام"، فصلنامه علمی مطالعات میان فرهنگی، ۳(۳۵).
- سنجری، احمدرضا. (۱۳۸۸). "روش تحقیق در مدیریت"، تهران، انتشارات عابد.
- سیف، علی‌اکبر. (۱۳۸۲). "اندازه‌گیری، سنجش و ارزیابی آموزشی"، تهران، انتشارات دوران.
- سورین، ورنر. و تانکارد، جیمز. (۱۳۸۱). "نظریه‌های ارتباطات"، ترجمه علیرضا دهقان، انتشارات دانشگاه تهران.
- شارع پور، محمود. (۱۳۸۳). "سرمایه اجتماعی: تعاریف، ابعاد، پیامدها"، تهران، نشر نی.
- رضاداد، نجمه. و شعاعی، محمدحسین. (۱۳۹۹). "نقش تعدیل‌کننده سواد رسانه‌ای در رابطه سطح سلامت خانواده و مشکلات هیجانی - رفتاری نوجوانان"، *مجله دین و ارتباطات*، ۲۷(۱).
- Bandura, A. (1978). "Social Learning Theory of Aggression", *Journal of communication*, 28(3): 12-19. DOI: 10.1111/j. 1460-2466. 1978. tb01621. x.
- Capuzzi, D. & Stauffer, M.D. (Eds). (2021). "Foundations of couples, marriage, and family counseling", John Wiley & Sons.
- He, Q., Zhong, M., Tong, W., Lan, J., Li, X., Ju, X. & Fang, X. (2018). "Forgiveness, Marital Quality, and Marital Stability in the Early Years of Chinese Marriage: An Actor – Partner Interdependence Mediation Model", *Frontiers in Psychology*, 9(1520), 1-10.
- Ho, K.H.M. & Smith, G.D. (2020). "A discursive paper on the importance of health literacy among foreign domestic workers during outbreaks of communicable diseases", *Journal of Clinical Nursing*, 29(23-24), 4827-4833.
- Johnson, C.A. (2015). "Social Capital and Library and Information Science Research: Definitional Chaos or Coherent Research Enterprise?", *Information Research: An International Electronic Journal*, Science

The Role of Media Literacy with the Mediation of Social Capital in Family Relationships (Case Study: Clients Aged 14 To 18 Years Covered By the Imam Khomeini Relief Committee of Tehran Province)

Seyed Aboalfazl Parpanchi, Somayeh Tajikesmaeili, Leila Niromand, Nazanin Malekiyan

Abstract

The purpose of the present study was to determine the role of media literacy through the mediation of social capital in family relationships, which was done by descriptive-correlation method and structural equation design. The statistical population of the research is all male and female children between 14 and 18 years of age who were supported by Imam Khomeini Relief Committee (RA) of Tehran province in 1401. The sample size of the study was 400 people from the mentioned community who were selected by random one-stage cluster sampling method. Content validity was checked by qualitative method and reliability by internal consistency method by calculating Cronbach's alpha coefficient for questionnaires. The results of the research showed that social capital has an effect on family relationships. Media literacy affects family relationships as well as social capital, and finally, the research results showed that social capital has an indirect effect on the relationship between media literacy and family relationships.

Keywords: Media literacy, social capital, family relations, adolescents supported by the aid committee.